

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE BİR TEKRAR FİİLİ YAPMA EKİ: - GILA- / -KILA-

Ayhan ÇELİKBAŸ*

Özet: Bu makalede, çağdaş Türk lehçelerinde belirli bir kullanım sıklığına sahip olan -GILA-/KILA- ekinin kökeni, ek üzerinde meydana gelen ses hadiseleri sonucu ortaya çıkan allomorflar ve fonomorfemlerin belirlenmesi ve ekin fiil tabanlarına kattığı anlam özellikleri meselesi incelendi. -GILA-/KILA- eki, tekrar fiili türeten bir ektir ve fiile değişik anlam incelikleri katar. Fiil tabanlarının eki kabul etme veya reddetme düzeyi lehçeler arasında farklılıklar göstermekle birlikte -GILA-/KILA- ekine hemen hemen bütün Türk lehçelerinde rastlanır. Bu çalışmada, belirli lehçe gruplarındaki fiil yapılarından seçilen örneklere dayanarak ekin benzer morfolojik şekil ve işleve sahip diğer eklerden ayırt edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk lehçeleri, yapım ekleri, fiilden fiil yapma eki, tekrar fiili, fiilin sıklık biçimi, -GILA-/KILA- eki, -GALA-/KALA- eki, -ALA- eki, -IA eki.

A Frequentative Verb Suffix in Modern Turkic Dialects: -GILA- / -KILA-
Abstract: This article examines the etymology of -GILA-/KILA- suffix that has a certain frequency in use in the modern Turkic dialects, the identifications of the allomorphs and phonomorphemes emerging from sound interactions that occur on the suffix and the semantic features added to the verb base by the suffix -GILA-/KILA-. -GILA-/KILA- is a frequentative verb derivational suffix and adds different shades of meaning to the verb. Although the ways the base of the verb allows or rejects the suffix considerably changes among the dialects, the use of the suffix -GILA-/KILA- is found in many of the Turkic dialects. Based on the examples of verbs selected from different Turkic dialects, this study aims to distinguish this suffix from the other suffixes with similar morphological features and functions.

Key Words: Modern Turkic dialects, word-formations, verbs from verbs, frequentative verbs, the -GILA-/KILA- suffix, -GALA-/KALA- suffix, -ALA- suffix, -IA suffix.

1. Giriş

Çağdaş Türk lehçelerinde tekrar fiili yapan eklerden biri -GILA-/KILA- ekidir. Eke hemen hemen bütün Türk lehçelerinde rastlanır. İşlek bir ek değildir, sınırlı sayıda fiile gelebilir ve genel olarak fiilin bildirdiği harekete tekrar anlamı katar.

-GILA-/KILA- eki, harekete bir süreç ve süre anlamı kazandıran isim-fiil yapma işlevine sahip -GI isim-fiil yapma eki ve +IA- isimden fiil yapma ekinden oluşmuş birleşik bir ektir. Çağdaş Türk lehçelerinde, ek üzerinde değişik ses hadiseleri

---

* Yard. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi.

meydana gelmiş ve ekin genel olarak şu allamorfolojik ve fonomorfolojik varyantları ortaya çıkmıştır: 1. *ünsüz+ ünlü+ünsüz+ünlü* düzeninde *-GI+IA-* / *-KI+LA-*, *-GI+DA-* / *-KI+DA*, *-GA+IA-* / *-KA+LA-*, *-XA+LA-*, *-GU+IA-* / *KU+LA-*, *-gü+lö-* / *-kü+lö-*; 2. *ünsüz+ünsüz+ünlü* düzeninde *-G+IA-* / *-K+LA-*, *-X+IA-*; 3. *ünlü+ünsüz+ünlü* düzeninde *-A+IA-*; 4. *ünsüz+ünlü* düzeninde *-IA-*, *-DA-* ekleri.

Bir bütün halinde bu çok varyantlılık şu şekilde izah edilebilir: 1. Her iki morfemi de tam olarak korunan varyantlarda birinci ve ikinci morfemler *ünsüz + ünlü +ünsüz +ünlü* düzenindedir; 2. Ön seste tonlu ve tonsuz ünsüzler ile gırtlak ünsüzleri yer değiştirebilir; 3. İlk hecede ünlülerin dar-düz varyantlarının yanında geniş-düz ve dar-yuvarlak varyantları bulunabilir; 4. Ön seste ünsüz düşmesine rastlanır; 5. İlk hecede ünlü düşmesine rastlanır; 6. İlk hece tamamen düşebilir; 7. Son hecede ince ve kalın sıradan düz-geniş ünlülerin yanında yuvarlak-geniş ünlüler bulunabilir; 8. Son hecede *I > D* değişmesi gözlenir.

-GILA / *-KILA* ekinin çok varyantlılığı ve bu varyantların bazılarının başka eklerle olan dış benzerliği dikkat çekmektedir. Bu çalışma, *-GILA-* / *-KILA-* ekinin şekil ve anlam özelliklerinin sınırlarının belirlenmesi ve benzer morfolojik şekil ve işleve sahip diğer eklerden ayırt edilmesini amaçlamaktadır.

2. *-GILA* / *-KILA* Ekinin Şekil Özellikleri

-GILA- / *-KILA-* eki üzerine yapılan araştırmalar genel olarak ya bir lehçeyi esas almış ya da ekin yakın lehçeler arası karşılaştırılması düzeyinde kalmıştır. Ek, bazen tek başına, bazen de diğer tekrar fiili eklerinin bazıları ile birlikte ele alınmış, *yapım ekleri* (Ergin 1984: 216; Baskakov 1970: 225; Şiraliyev ve Sevortyan 1971: 97; Yuldaşev 1981: 231; Korkmaz 2003: 125; İlker 1997: 88; Poppe 1963: 100; Balakayev 1967: 144), *çatı ekleri* (Tekin 2003: 94), *görünüş (aspect, вид, Art)* (Böhtlingk 1851: 292; Baskakov 1972: 62, Musayev: 48-49; Korkina ve Ubryatova 1982: 285), *tasvir fiilleri (descriptiv)* (Banguoğlu 1956: 112) veya *görünüş kategorisiyle ilişkili yapım ekleri* (Yuldaşev 1958: 70, 79-80) kategorileri arasında gösterilmiş ve *tekerrür fiilleri*, *edeleme fiilleri* (Banguoğlu 1956: 119), *tekrar fiilleri (глаголы многократности)* (Korkmaz 2003: 125; Malov 1957: 183), *fiilin sıklık biçimi (учащательная форма глогла)* (Direnkova 1963: 16; Levitskaya: 55); *harekette güçlendirilme ve çeşitlilik (verba intensiva)* (Aşmarin 1898: 292; Böhtlingk 1851: 292), *hareketi güçlendiren yapı (форма усиления действия)* (Dmitriyev 1948: 185), *katmaşık hareket fiilleri (глаголы кратного действия)* (Yuldaşev 1958: 79-80) gibi terimlerle adlandırılmıştır.

Değişik çalışmalarda ekin bu varyantlarının şekil özellikleri hakkında verilen bilgiler şöyle özetlenebilir:

1. *fiil tabanı + fiilden isim yapma eki + isimden fiil yapma eki*: Banguoğlu, Türkiye Türkçesindeki *-ele-* yapısının *-ek* ve *-ik* fiilden isimlerinin isimden fiil yapan *-le-* eki ile uzatılmış şekilleri olduğunu, bunlardan *-ekle-* ekinin damak sesini kaybederek *-ele-* şeklini, *-ikle-* şeklinin de aynı tarzda damak sesini kaybederek bir *-ile-* tekerrür fiil eki verdiğini, sesli ile biten fiil tabanlarına gelmiş *-kle-* ekinin de

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE BİR TEKRAR FİİLİ YAPMA EKİ: -GILA- / -KILA-

bazen damak sesini kaybederek *-le-* ekinin doğrudan doğruya fiil tabanı ile temasa geldiğini ve Tatar lehçelerinde ekin *-gele-* ve *-güle-* şekillerinin yaygın olduğunu, bunların da *-ge* ve *-gü* fiilden isimlerine *-le* isimden fiil ekinin gelmesiyle gelişmiş tekerrür fiilleri olduğunu belirtir (Banguoğlu 1956: 111-123). Baskakov, Türkmen Türkçesinde tekrar fiili yapan fiilden fiil yapma ekleri arasında verdiği *-gıla/-gile* ekinin *-gı/-gi* fiilden isim yapma eki ve *-la/-le* isimden fiil yapma ekinin birleşmesiyle oluştuğunu (Baskakov 1970: 226), *-ala/-ele/-la/-le* ekinin ünsüz ile biten fiil tabanlarına *-ala/-ele*, ünlü ile biten fiil tabanlarına da *-la/-le* şeklinde geldiğini (Baskakov 1970: 227), *-kala/-kele* ekinin ise *-ka/-ke* ve *-la/-le* eklerinden oluşan birleşik bir ek olduğunu (Baskakov 1970: 228) belirtir. Korkina ve Ubryatova, Yakut Türkçesinde¹ fiillere tekrar anlamı katan *-ıalaa* ekinin Türkçe *-kala* (*-gala*), *-kıla* (*-gıla*) ekiyle eşdeğer olduğunu, Türkçe *-kala* (*-kıla*) ekinin ise *-ka* (*-kı*) fiilden isim yapma eki, *-la* ekinin ise isimden fiil yapma eki olduğunu belirtirler (Korkina ve Ubryatova 1982: 286).

2. *fiil tabanı + fiilden fiil yapma eki + fiilden fiil yapma eki*: Tenişev, Türk lehçelerinde ekin en yaygın biçiminin *-gala / -gälä, -qala / -kälä* olduğunu kabul eder ve ekin iki morfemden (*-ga + -la*) oluştuğunu belirtir, yine bu ekin daha az işlek olan monofonolojik varyantının *-gula / -qula / -gile / -kile* morfemlerindeki ilk hece ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkan *-ala / -ele* eki olduğunu belirtir (Tenişev 1988: 439-440). Kononov, Türkiye Türkçesi gramerinde, görünüş kategorisi altında fiilin sıklık biçimi olarak *-ala (a+la)* ekini gösterir ve *şaş-a-la-mak, kov-a-la-mak, dur-a-la-mak (=durak-la-mak), eş-e-le-mek* örneklerini verir (Kononov 1956: 209). Yine, *-la* ekinin isim ve fiil olarak görev yapan fiil tabanlarına getirildiğini *tat-la-mak, kat-la-mak* örnekleriyle, sadece fiil tabanlarına getirildiğini *kok-la-mak, sal-la-mak* örnekleriyle ve bazı durumlarda *-la* ekinin ikili fiil tabanları oluşturduğunu *yama-mak ~ yama-la-mak, keke-mek ~ keke-le-mek, kürü-mek ~ küre-le-mek, göz-et-mek ~ göz-et-le-mek* örnekleriyle belirtir (Kononov 1956: 257). Sevortyan, *-ala* ekinin iki ayrı fiil yapma ekini (*-a* ve *-la*) sıklık anlamıyla birlikte barındırdığını (Sevortyan 1962: 347), *-gala/-ğala/-xala/-*

¹ Korkina ve Ubryatova, Yakut Türkçesinde görünüş kategorisinde tekrar anlamı katan ekler arasında *-talaa (-ıtalaa), -taa (-tee, -too, -töö), -attaa (-ettee, -ottoo, -öttöö), -ıalaa (-ielee, -uolaa, -üölee), -ıak(k)alaa (-iekkelee, -uokkalaa, -üökkelee), -ıaxtaa (-ıextee, -uoxtaa, -üöxtee), -alaa (-elee, -oloo, -ölöö), -akalaa (-ekelee, -okoloo, -ükelee), -akkalaa (-ekkelee, -okkoloo, -ükkelee), -balaa (-belee, -boloo, -bölöö), -ğalaa (-gelee, -ğoloo, -ğölöö), n'axtaa (-n'extee, -n'oxtoo, -n'öxtöö), -ınn'axtaa (-ınn'extee, -ınn'oxtoo, -ınn'öxtöö)* eklerini gösterir. Yazarlar, bu eklerden *-taa* ve *-talaa* eklerinin aynı anlamı verdiklerini, diğer eklerin bu eklerden daha az işlek olduklarını, *-ıalaa* ekinin Türkçe *-kala* (*-gala*), *-kıla* (*-gıla*) ekiyle eşdeğer olduğunu, Türkçe *-kala* (*-kıla*) ekinin *-ka* (*-kı*) fiilden isim yapma eki, *-la* ekinin ise isimden fiil yapma eki olduğunu, *-ıak(k)alaa* ekinin ise *-ıalaa* ekinin bir varyantı olduğunu, *-ıaxtaa* ekinde ise *-ıax* ekinin fiilden isim yapma eki, *-taa* ekinin ise *-laa* ekinin fonetik varyantı olduğunu, *-alaa* ekinin ise *-ıalaa* eki ile aynı anlamda olduğunu, *-ğalaa* ekinin diğer Türk dillerinde mevcut olduğunu, Yakut Türkçesindeki izinin ise birkaç kelimedeki saklı kaldığını belirtirler. (Korkina ve Ubryatova, 1982: 285-287).

qe/e-/ke/e- ekinin paralel şeklinin *-qıla-* olduğunu, bu ekin birleşiminde *-a-* ile aynı kökene sahip olan *-ga-* ve *-la-* fiil yapma eklerinin bulunduğunu (Sevortyan 1962: 348) belirtir. Levitskaya da Çuvaşça *-kala / -kele* eki için Sevortyan'a atıfta bulunarak onun bu görüşünü kabul eder (Levitskaya: 55, 56). Tatar Türkçesinde fiilden fiil yapma eki olarak *-ala/-ele* (*çügele-* 'diz üstü çökmek' (*çük-* 'çökmek'), *sibele-* 'sepelemek' (*sip-* 'sepmek')) eki verilir ve ünlü ile biten fiil tabanlarında kaynaşma yoluyla *-la/-le* (*alda-ala-* > *aldala-* 'aldatmak' (*alda-* 'aldatmak')) ekinin meydana geldiği belirtilir (STLY 1969: 287).

3. *fiil tabanı + isim-fiil yapma eki + isimden fiil yapma eki*: Böhtlingk, Yakut Türkçesinde *-it, -tā, -attā, -talā, -italā, -alā, -lalā, -lā, -ilā* eklerini verdikten sonra bu eklerden *-italā* ve bu ekten gelişen *-alā* ekinin Tatar lehçesindeki *-qula, -ğula, -küle* (ve *-qala, -ğala, kele*) eklerine eşdeğer olduğunu belirterek bu ekin hareket ismi yapan *-qu, -ğu, -kü* ekleri ve isimden fiil yapma eki *-la* ekinden oluştuğunu belirtir (Böhtlingk 1851: 292-293). Kudaybergenov, Kırgız Türkçesinde *-gıla* ekinin fiile hareketin tekrar edilmesi anlamını verdiğini, ekin başlangıçta bu tür bir gramer anlamı bildirmediğini, *-gı* isim-fiil yapma eki ile fiil yapma eki *-la* nın birleşmesi yoluyla meydana geldiğini söyler. (Kudaybergenov 1980: 290).

4. *fiil tabanı + zarf-fiil yapma eki + isimden fiil yapma eki*: Brockelmann ve Hacıeminoğlu *-AIA* ekinin, *-A* zarf-fiil eki ve *+IA-* isimden fiil yapma ekiyle meydana geldiği görüşünü beyan eder. Hacıeminoğlu, bu görüşünün yanı sıra ekin fiilden isim yapma eki *-Ag* eki ile *+IA* ekinin *-AIA* biçiminde kaynaşmış olabileceğini de ileri sürer (Hacıeminoğlu 1991: 104; Brockelmann 1954: 219-220).

Türk dili, son görüşü destekleyen *öt-e-le-* 'ötelemek' fiilinde olduğu gibi kalıplaşmış zarflardan türetilen fiil yapıları dışında, konumuz dahilindeki morfolojik birlikler ile her üç tasnifte de kolaylıkla kelime türetebilir. Çalışmamız açısından önemli olan, ek almadan tekrar anlamını içinde barındırmayan fiil tabanlarına hangi morfolojik birliğin özellikle tekrar anlamı kazandırdığının tespit edilmesidir.

-GIIA-/KIIA- eki, bütün varyantlarıyla şu veya bu lehçede, ortak ve farklı fiil tabanları olmak üzere, birçok değişik fiil tabanına gelerek bu fiillerden aynı veya yakın anlamda tekrar fiilleri türetir. Dolayısıyla, *-GIIA- / -KIIA-* ekinin kökeni ve görev sınırları tespit edilirken morfolojik çok çeşitlilik ve semantik düzey farklılıklarının göz önünde bulundurulması büyük önem taşır. İki morfemden oluştuğu genel kabul gören ekin birinci morfeminin fiilden fiil veya fiilden isim (veya isim-fiil) yapma eki olup olmadığı ve buna bağlı olarak da ikinci morfemin isimden fiil ya da fiilden fiil yapma eklerinden hangisi olduğu; özellikle, ilk hece ünsüzü veya ilk hecenin olmadığı veya düştüğü varsayılan varyantların başka morfolojik birimler olup olamayacağı; her bir varyantın fiile tekrar anlamı kazandırıp kazandırmadığı ve tekrar anlamının, fiilin kendi iç yapısından kaynaklanmış olup olamayacağı hususu özel bir ilgiyi hak etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere, ek üzerindeki görüşlerin büyük çoğunluğunun fonetik varyantlarıyla birlikte *-(A)K+IA-, -KI+IA-, -KI-IA-, -AIA-, -XA-* ve *-IA-, -DA-* ekleri üzerinde yoğunlaştığı görülür. Öncelikle, birleşik ek

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE BİR TEKRAR FİİLİ YAPMA EKİ: -GILA- / -KILA-

yapılarındaki birinci morfemin morfolojik özelliklerine değinmek gerekir: Gabain, Eski Türkçede fiilden isim yapma ekleri olarak *-ğ /- g; -ğa /-ge; -ğu /-gü /-ku /-kü* eklerini verir. Alim, *-ğ /- g* ekinin çeşitli anlamlar vermesiyle birlikte, temel olarak yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şey, aktif isim yapan bir ek olduğu (Gabain 1988: 51); *-ğa /-ge* ekinin seyrek kullanıldığı, *-ğu /-gü /-ku /-kü* eklerinin fail ismi; soyut isimler, alet isimleri vs. ve sık sık da sıfat yaptığı bilgisini verir (Gabain 1988: 51-52).² Gabain, isim-fiil eki *-ğu /-gü* nün mecburiyet ve gaye ifade ettiğini, sıfat ve isim olarak da kullanılabilirdiğini ve başka eklerle genişletilebildiğini belirtir (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gabain 1988: 83). Baskakov da, statik isimlerin - nesne adlarının- fiilin dinamik kısımlarındaki izdüşümlerini ifade eden ve isme geçiş yapan mastar ekleri arasında *-maq/mek; -ış/-iş, -uw/-üw* vb. eklerle birlikte *-ğu/-gü ~ -qu /-kü* eklerini de gösterir. Alim, bu eklerin ilgili harekete bir süreç ve süre anlamı kazandırdığını, *-maq /-mek: kel-* ‘gelmek’ + *-mek* ‘hareketin gerçekleşme süreci’ > *kel-mek* ‘gelme hareketindeki akım’ > ‘gelmek’; *-ğu/-gü ~ -qu /-kü ~ uw /-üw: bar-* ‘varmak’ + *-ğu* ‘süreç’ > *bar-ğu* ‘varma hareketi süreci’ > ‘varma’; *-ış/-iş: kül-* ‘gülmek’ + *-üş* ‘gülme süreci’ > *kül-üş* ‘gülüş’ örneklerini vererek belirtir (Baskakov 1978: 60). Buna göre, *-GILA /-KILA* ekinin birinci morfeminin soyut veya somut isimler veya sıfat yapma işlevinden ziyade Gabain’in ifadesiyle fail ismi yapan, Zeynalov’a³ göre hareketin adını bildiren ve Baskakov’un da belirttiği gibi harekete bir süreç ve süre anlamı kazandıran isim-fiil yapma işlevine sahip *-GI* isim-fiil yapma eki olması gerekir.

Talipov’un çağdaş Türk lehçelerinde hareket adı yapan *-uv, -ıs(-ış), -ğt* eklerinin ve bu eklerin fonetik varyantlarının en eski biçiminin *-ig* ve bu ekin fonetik varyantının *-ig* olduğu (Talipov 1988: 11) görüşünü de göz önünde bulundurmakla birlikte, lehçeler arası bir gözlem bizi *-GIIA/-KIIA* ekindeki birinci morfemin semantik bakımdan en eski şeklinden uzaklaştığı ve ikinci morfemle birleşerek birleşik ek kalıbında yeni anlamda, yani fiil tabanlarına tekrar fiili anlamı katan bir birleşik ek olarak kalıplaştığı yargısına ulaştırmaktadır.

Çağdaş Türk lehçelerinde birinci morfemin düz-geniş ünlülü (*-GAIA/-KAIA-*) ve dar-yuvarlak ünlülü (*-GUIA/-KUIA-*) biçimleri *-GIIA/-KIIA-* ekinin paralel varyantlarıdır. Kormuşin’in, diğer bazı eklerle birlikte, fiilden fiil yapan *-k(a)la- /-*

² Gabain ayrıca, *-ğ /- g; -ğu /-gü /-ku /-kü* fiilden sıfat yapma eklerini veren Gabain, *-ğ /- g* ekinin isim eki fonksiyonları ile karıştırılmaması gerektiğini belirtir. Alim, *-ğu /-gü /-ku /-kü* ekinin vasıflık olarak bir ismin önüne gelirse, bu şekil ilgili olduğu ismin vasıtasıyla bir şeyler yapılabileceğini veya yapılmak zorunda olduğunu, yahut bir şeyler yapmak adetinde olduğunu; ilgili ismin delalet ettiği şeyin yapılabileceğini veya yapılmasının adet haline getirildiğini ifade ettiğini söyler ve isim-fiil eki *-ğu /-gü* ye de gönderme yapar (Gabain 1988: 56).

³ Zeynalov, *-ğu (-gt, -gu, -ğt, -ki, -gü)* hareket adları eklerinin Oğuz grubu lehçelerinde ad-isim yapan ekler olduğunu, Kıpçak-Karluk grubunda hareket adı niteliğinde işlek kullanıldıklarını, ayrıca çağdaş Türk lehçelerinde *-u(v)* ekiyle oluşan biçimlerinin de hareket adlarına dahil etmek eğilimlerinin olduğunu belirtir (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Zeynalov 1993: 289-292).

g(a)la- ve *-k(t)la-* / *-g(t)la* eklerinde de benzeşme yoluyla meydana gelen ikili vokal sisteminin görüldüğünü (Kormuşın 1978: 14) belirtmesi, Eski Türkçede, Clauson'un fiilin sıklık biçimi olarak tanımladığı ve tek örnekte karşımıza çıkan *tançğala-* / *tançkıla-* 'parçalamak, parçalarına ayırmak' (< **tanç-* + *-ğala-*) (EDPT: 517) fiil yapısında ekin birinci morfeminin hem düz-geniş hem de düz-dar varyantının bulunması ve Çağatay Türkçesinde ekin ilk hece ünlüsünün düz ünlülü fiil tabanlarında dahi yuvarlak olması (*atıkula-* 'pek çok ok atmak', *çapıkula-* 'kıyasıya dövüşmek', *tartıkula-ş-* 'tartışmak, dövüşmek, mücadele etmek') (Eckmann 1988: 47)) bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. Öte yandan, örneğin Azerbaycan Türkçesinde Sevortyan'ın *süpür-kele-* olarak tasavvur ettiği fiil yapısı, aksine, Ragimov ile Aslanov'un da belirttiği gibi *-la* ekinin *süpürke* 'süpürge' kelimesine getirilmesiyle (Ragimov, Aslanov 1964: 153) oluşmuştur. Yani, bu tür fiil yapılarında *-GA/-KA* eki fiilden isim yapma ekidir. Yine, Azerbaycan Türkçesindeki *çalxala-* 'çalkalamak' fiili, *çalxa-* 'çalkalamak' fiiline *-la* fiilden fiil yapma eki getirilerek oluşturulmuştur.⁴ Azerbaycan Türkçesindeki *çalxa-* ~ *çalxala-* 'çalkalamak' (ARS: 508, 509) fiilinin semantik eşdeğeri Türkiye Türkçesinde *çalkala-*⁵ 'çalkalamak', Türkmen Türkçesinde ise *çayka-* 'çalkalamak' (TRS: 717) biçimindedir. Dolayısıyla, Şiraliyev ve Sevortyan'ın Azerbaycan Türkçesinde tekrar fiili eki olarak *-AIA-* ve *-XAIA-* ekleri ile birlikte verdiği *-GA* ve *-XA* ekleri (*çulğa-* 'sarmak, bürümek', *çalxa-* 'çalkalamak' (Şiraliyev ve Sevortyan 1971: 97) fiilden fiil yapım ekleri, bu eklerle gelen *-la* eki ise fiilden fiil yapma eki olmalıdır. Ayrıca, şeklen benzer morfolojik yapıları vurgulamak açısından *çalgıla-* 'Türkmen tırpanlamak, Azer. süpürmek' fiili (<*çalgi* 'Türkmen tırpan, Azer. meydan süpürgesi' (<*çal-* 'çalmak, vurmak' fiil kökü + *gi* fiilden isim yapma eki + *-la* isimden fiil yapım eki)) örnek olarak gösterilebilir.

⁴ M. Ş. Ragimov ile V. İ. Aslanov'un Sevortyan'ın "Affiksı glagolobrazovaniya v azerbaydjanskom yazıke" isimli eserine yazdıkları değerlendirme makalesinde yazarın, *gamçılamağ*, *şillelemek* tipindeki fiillerden bahsederken bu tip fiillerin *gamçı vurmağ*, *şile vurmağ* gibi analitik yolla değiştirilebileceğini; yazarın analitik ve sentetik formlar arasındaki tek farkın analitik yolla "bu fiillerin anlamlarının tek bir kelime formunda gizli olan anlam yapısının daha açık olabileceği olarak gördüğünü belirtirler ve bu düşünceye itiraz ederler. Onlara göre, Azerbaycan dilindeki *gamçıla-* tipindeki yapılar *gamçı vurmağ* tipindeki analitik yapılardan farklı olarak bir defalık hareketi değil, çok defalık hareketi bildirir. Bu durumda, *-la-* ekinin fiile sıklık anlamı kattığını, ancak eserin ilgili bölümünde onlar tarafından belirtilen fiil yapısından bahsedilmediğini (91. sayfa) söylerler. Bununla birlikte, yine *süpürkele-*, *çalxala-* fiillerinin sıklık anlamı belirttiklerini, onların görüşüne göre, bu yapıların yazarın kabul ettiği gibi *-kele-*, *-xala-* eklerinin yardımıyla değil de, *-la-* ekinin *süpürkele-* 'süpürmek' fiilinde *süpürke* 'süpürge' kelimesine, *çalxala-* 'çalkalamak' fiilinde ise *çalxa-* 'çalkalamak' (*garmala-*, *dürtmele-* vb. fiillerdeki sıklık anlamı ile karşılaştırmız) fiiline gelerek oluştuğunu belirtirler (Ragimov ve Aslanov 1964: 153)

⁵ Banguoğlu, Türkçede *çalkala-* 'çalkalamak' fiilinin gelişimini *çalkala-* <*çalka-k-la-mak < *çalka-mak* biçiminde gösterir (Banguoğlu 1956: 118). Bizce *çalkala-* fiili, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerindeki semantik eşdeğerlerinde olduğu gibi *çal-* fiil kökü + *-ka-* fiilden fiil yapım eki + *-la* fiilden fiil yapım eki yapısında olmalıdır.

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE BİR TEKRAR FİİLİ YAPMA EKİ: -GILA- / -KILA-

-GILA-/-KILA- ekinin ikinci morfeminin ise isimden fiil yapma eki +IA- olduğu açıktır. Bununla birlikte, çağdaş Türk lehçelerinde fiil tabanına gelerek onlardan tekrar fiilleri türeten, fiilden fiil yapma eki olarak görev yapan bir -IA- ekinin varlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bu ekin -GILA-/-KILA- ekinin ikinci unsuru olan +IA- isimden fiil yapma eki ile genetik bir bağının olup olmadığı ve ayrıca eklenmediği zaman fiilin tekrar anlamı bildirmedeği, ancak eklendiği zaman fiile tekrar anlamı kazandıran bir -IA- fiilden fiil yapma ekinin olup olmadığı sorularına cevap aramak gerekir:

Tarihi metinlerimizde bir -IA- fiilden fiil yapma ekinin varlığı göze çarpmaktadır: Tekin, Eski Türkçede fiilden fiil yapma ekleri arasında sıklık çatısı eki olarak tanımladığı -IA eki için *kunla-* ‘sürekli olarak yağmalamak’ (0 9) < **kun-* ‘çalmak’ (Tekin 2003: 94) örneğini verir. Tekin’in Eski Türkçeden -IA ekinin tekrar fiili yapma eki görevinde gösterdiği örnek tektir ve kök fiilin farazi olması, -IA ekinin fiile tekrar anlamı yüklemesine temkinli yaklaşmayı gerektirir. Yine, Clauson, *manla-* (b-) ‘adım atmak, büyük adımlarla yürümek’ (< *maṅ-* (b-) ‘yürümek’) (EDPT: 769, 767), *sarla-* ‘sarmak’ (< **sar, saru-* ‘sarmak’) (EDPT: 852, 844) örneklerini, Useev Yenisey yazıtlarında *seç-le-n-* ‘seçilmek’ (Useev 2009: 14) örneğini, Karamanlıoğlu ise tarihi Kıpçak Türkçesinde *ayır-la-* ‘ayırarak, ayırmak’ (*ayır-* ‘ayırarak’), *buyur-la-* ‘kabul etmek’ (*buyur-* ‘emretmek, buyurmak’), *çız-la-ş-* ‘yazışmak’ (*çız-* ‘çizmek, yazmak’) örneklerini verir (Karamanlıoğlu 1994: 51). Clauson, Useev ve Karamanlıoğlu’nun verdiği örneklerde -IA- ekini almış fiillerin tekrar anlamı taşımadığı açıktır.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise, çok işlek olmamakla birlikte, -IA- fiilden fiil yapma ekine birçok örnekte rastlanır. Eki alan fiil tabanlarının bazen tekrar anlamı kazandığı, bazen de kazanmadığı görülür. Örneğin, *Tof. çoruula-* ‘bir süre gezmek, biraz yürümek’ (*çoruu-* ‘yürümek’) (Rassadin: 238); *Kırg. çokula-* (*çoku-* ‘gagalamak’ fiilinin tekrarlı biçimi) (KRS II: 366); *Özb. savala-* ‘sopa, kamçı gibi şeylerle üst üste vurmak, sopalamak’ (*sava-* ‘çubukla vurmak, ditmek, yumuşatmak’) (ÖTİL II: 7) gibi fiil yapılarında tekrar anlamı mevcutken, *Tof. çuğuşuula-* ‘atın ensesine bıçak batırmak’ (*çuğuşu-* ‘kurcalamak, kurcalayarak bir parça ayırmak, karıştırmak’) (Rassadin: 238); *Kırg. kacala-* ‘kemirmek’ (*kaca-* ‘yemek, kemirmek’) (KRS I: 315); *Özb. işkala-* ‘iki şeyi birbirine sürtmek’ (*işka-* ‘işkala- ile aynı’) (ÖTİL II: 345, 346) gibi fiil yapılarında mevcut olan sürecin fiil tabanlarının anlamından kaynaklandığı, -IA- ekinin bu fiil yapılarına ayrıca bir tekrar anlamı katmadığı görülür.

-IA- ekini alan fiillerde tekrar anlamının varlığı veya yokluğu bakımından ortaya çıkan ikili şekilleri iki farklı morfolojik yapı olarak değerlendirmek gerekir:

1. -GILA-/-KILA- ekinden gelişen -AIA-, -IA-, -DA- fiilden fiil yapma ekleri: Bu ekler, tekrar fiili yapan -GILA-/-KILA- ekinde meydana gelen ses hadiseleri sonucu allamorf ve fonomorfem düzeyinde ortaya çıkmış, ön ses veya ilk hece düşmüş olmakla birlikte kalan yapıda tekrar anlamı saklanmıştır (*karş.:* *Türk. eş-ele-* ‘eşelemek’, *Tat. ku(u)-ala-* ~ *Karay. kuv-ala-* ‘koyalamak’, *Kırg. seb-ele-* ‘sepelemek’, *Çuv. ilt-* ‘duymak’, *itle-* ~ *iltele-* ‘dinlemek’, *Şor. şık-la-* ~ *şık-kıla-*

(*şık*- ‘çıkmaq’), *Tofa. ka’kta*- ‘bir yere hızlı hızlı ve birçok defa vurmak, batırmak’ (<*ka’k*- ‘vurmak’) vb.). Kalan yapıda tekrar anlamı kalmamış ya da azalmış da olabilir. Bu tür fiil yapılarında ekin bu görevi bir şekilde kısmen veya tamamen silinmiş olmalıdır. Levitskaya’nın, Çuvaş Türkçesinde *çav*- ‘kazmak’ fiilinden *-IA* eki ile oluşturulan *çavla*- ‘kazmak’ fiilinin sıklık anlamının biraz aşındığını belirtmesi (Levitskaya, 56) de bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.

2. *-IA*, *-DA* fiilden fiil yapma eki: Bu ek, Kononov’un da belirttiği gibi, bazı durumlarda ikili (duplikat) fiil tabanları türetir (Kononov 1956:104) ve geldiği fiil tabanlarına tekrar anlamı kazandırmaz. *-IA* ekini alan bu tür fiil tabanlarında, eğer varsa, tekrar anlamı fiil tabanının bir süreç bildiren semantik özelliğinin bir yansıması olmalıdır (karş.: *Türk. keke-mek* ~ *keke-le-mek* ‘kekelemek’, *Tat. alda*- ~ *alda-la*- ‘aldatmak’, *Tat. bakır-da*- ‘gırtlaktan ses çıkararak konuşmak’ (*bakır*- ‘bağırmaq’), *Kırg. bur*- ‘burmak’ ~ *burda*- ‘hızla bir tarafa çekmek, burmak’, *Kırg. cazda*- ‘yaz- tasvir fiili’, vb. Bununla birlikte, Kotwicz’in tekrar fiili ekleri olarak genel Türk dilinde *-qıla*, Türkiye Türkçesinde *-ala*, Yakut Türkçesinde *-iala* (*-ālā*) eklerini, Moğolcada *-la* (ve *-čagā*), Mançurcada *-ça*, *-şa*, *-ta* (ve *nǰa*), Tunguzcada *-kta* gibi ekleri vermesi (Kotwicz 1962: 205) bize genel olarak Türk dilinde *-IA*-ekini barındıran ve tekrar anlamının saklı kaldığı bazı fiil yapılarının diğer Altay dillerinde aynı anlamı veren bu eklerle semantik bir bağının olabileceğini düşündürmektedir: *Karş. Özb. sava*- ‘sopalamak’ ~ *sava-la*- ‘sopa, kamçı gibi şeylerle üst üste vurmak, sopalamak’, *Uyg. çoqu*- ~ *çoqu-la*- ‘gagalamak, ağzıyla ısıarak koparmak’, *Kırg. çoçu*- ~ *çoçula*- ‘ürkmek’, *Tofa. çoruula*- ‘bir süre gezmek, biraz yürümek’ (*çoruu*- ‘yürümek’), *çiile*- ‘biraz yemek’ (*çi*- ‘yemek’), *Yak. uhugunnartaa*- ~ *uhugunnar*- ‘(sık sık) uyandırmak’ vb. Burada, Balakayev’in Kazak Türkçesinde verdiği *tiste-le*- ‘tekrar tekrar ısırmak’ (*tiste*- ‘ısırmak’), *süyre-le*- ‘sürüklemek’ (*süyre*- ‘sürüklemek’), *tırna-la*- ‘tırmalamak’ (*tırna*- ‘tırmalamak’) örneklerinde olduğu gibi fiil tabanlarına gelen *-la/-le* ekinin fiile ek anlamlar kattığı görüşünü de belirtmek gerekir (Balakayev 1967: 143).

-IA-, *-DA*- fiilden fiil yapma ekinin, eklendikleri fiil tabanları ile birlikte, her bir lehçenin kendi içinde, başka lehçelerle ve Altay dilleri ile ayrıntılı biçimde karşılaştırılması bizi bu ekin kökeni konusunda kesin bir sonuca götürebilir.

Sonuç olarak, Böhtlink’in Yakut Türkçesindeki, Kudaybergenov’un da Kırgız Türkçesindeki tespitlerinin bütün Türk lehçelerine uygulanabilir olduğu kanaatindeyiz. Buna göre, *-GILA/-KILA*- ekinde birinci morfem harekette bir süreç belirten *+GI* isim-fiil yapma eki, ikinci morfem ise *+IA*- isimden fiil yapma eki olmalıdır. Eski Türkçede bu birleşik ekin birinci morfeminin yuvarlak şekillerini içeren örneklere rastlayamamış ve düz ünlülü tek bir örneğe (*tançgala*- / *tançkıla*- ‘parçalamak, parçalarına ayırmak’ (< *tanç- + *-ğala*- (EDPT: 517)) rastlamış olmamız bize ekin Eski Türkçe dönemine nispeten daha geç dönemde yaygınlaşmış olabileceğini düşündürmektedir. Çağatay Türkçesinde ise düz ünlülü fiil tabanlarına dahi ekin sadece yuvarlak ünlülü biçimlerinin gelmiş olması bu tarihi lehçeye özgü

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE BİR TEKRAR FİİLİ YAPMA EKİ: -GILA- / -KILA-

iç şekil özellikleri ile açıklanabilir⁶. -GILA-/KILA- eki, çağdaş Türk lehçelerinde ise allamorfları ve fonomorfemleri ile birlikte fiilden fiil yapan birleşik bir ek olarak kalıplaşmıştır.

3. -GILA- / -KILA- Ekinde Çok Varyantlılık

Genel olarak, çağdaş Türk lehçelerinde tekrar fiili ekinin varyantlarına şu düzende rastlanır: 1. *ünsüz+ ünlü+ünsüz+ünlü* düzeninde -GI+IA- / -KI+LA-, -GI+DA- / -KI+DA-, -GA+IA- / -KA+LA-, , -XA+LA-, -GU+IA- / -KU+LA-, -gü+lö- / -kü+lö-; 2. *ünsüz+ünsüz+ünlü* düzeninde -G+IA- / -K+LA-, -X+IA-; 3. *ünlü+ünsüz+ünlü* düzeninde -A+IA- ; 4. *ünsüz+ünlü* düzeninde -IA-, -DA- ekleri.

Ekin bütün bu varyantlarını bünyesinde barındıran herhangi bir lehçeden bahsetmek mümkün değildir. Lehçe gruplarında, herhangi bir lehçenin kendi iç dinamiklerinin tesiri ile bu varyantlardan biri veya birkaçının kullanıldığı lehçe içi örneklerden anlaşılmaktadır:

Güney Türkçesi grubu: -GILA- / -KILA-: *Türkm. say-gıla-* ‘süreklî kamçulamak’ (TRS: 557); **-GAIA- / -KALA-:** *Türkm. ov-kala-* ‘ovalamak’ (TRS: 481); **-GUIA- / -KULA-:** *Türkm. dürt-güle-* ‘dürtelemek’ (TRS: 293); **-XAIA-:** *Azer. ov-hala-* ‘ovalamak’; **-AIA-:** *Türk. kov-ala-; Azer. it-ele-* ‘itelemek’; *Türkm. saç-ala- ~ seç-ele-* ‘oraya buraya saçmak’ (TRS: 569, 577) vb.

Doğu Türkçesi grubu: -GILA-/KILA-: *Özb. türt-kilä-* ‘dürtelemek’, *Sarı Uyg. (azağın) tart-čila-* ‘(ayaklarıyla) ezmek’ (Malov 1957: 183); **-GAIA-/KAIA-:** *Sarı Uyg. ter-kele-* ‘yola çıkmaya hazırlanmak, hayvana yük vurmak’ (Malov 1957 : 183).

Batı Türkçesi grubu⁷: -GILA-/KILA-: *Kırg. kes-kile-* ‘kes- fiilinin sıklık biçimi’; *Başk. bar-gıla-* ‘yavaş yavaş git’; **-GAIA-/KAIA-:** *Tat. agart-kala-* ‘agart- ‘ağartmak’ fiilinin sıklık biçimi’, *Başk. kil-gele-* ‘uğramak, girip çıkmak’, *Karay. sat-kala-* ‘defalarca satmak’ (Musayev: 48-49); **-GUIA-/KUIA-:** *Kırg. koy-gula-* ‘koy- fiilinin sıklık biçimi’; **-AIA-:** *Tat. ku(u)-ala- ~ Karay. kuv-ala-* ‘kovalamak’, *Kırg. seb-ele-* ‘sepelemek’ vb.

Kuzey Türkçesi grubu: -GILA-/KILA-: *Şor. oyna-gıla-* ‘tekrar tekrar oynamak, arada bir oynamak, birçok defa oynamak’, *Tofa. ba'k-kıla-* ‘birkaç defa göz atmak’; **-GILA-/KILA-:** *Şor. öskle ~ öskile-* (ös- ‘büyümek’), *nan-gıla ~ nan-gıla-* (nan- ‘geri

⁶ Eckmann, Çağatay Türkçesinde sıklık veya çokluk ifade ettiğini bildirdiği bu ekin ilk hece ünlüsünün yuvarlak olduğu -gıla / -čila / -güle şekillerini *atçula-* ‘pek çok ok atmak’, *çapçula-* ‘kıyasıya dövüşmek’, *tartçula-ş-* ‘tartışmak, dövüşmek, mücadele etmek’ örnekleri ile verir (Eckmann 1988: 47).

⁷ Öner, fiilden fiil yapma ekleri arasında -gıla / -gile ekinin hareketin tekrarını ve devamlılığını ifade eden fiil gövdeleri yaptığını, Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerinden örnekler vererek belirtir. Örnekler arasında geniş-düz ünlülü örnekler de vardır ve yazar ekin Tatarcada -gala / -gele, Kazakça ve Kırgızcada -gıla / -gile, -kıla / -kile şeklinde bulunduğunu, bunun da söz konusu ekin eş seslisi (omonimi) olan -gıla / -gile çokluk 2. şahıs emir ekinin benzetici (analojik) bir tesiri olarak düşünülebileceğini belirtir. (Öner 1998: 103-104).

dönmek'), *kir-gle* ~ *kir-gile* (*kir* 'girmek'), *Hak. çooxta-ğla* 'zaman zaman konuşmak' (*çooxta* 'konuşmak'), *körgle* 'arada bir bakmak, beraber bakmak' (*kör* 'bakmak'); **-XIA-**: *Hak. at-xla* 'zaman zaman (silah) atmak, beraber (silah) atmak' (*at* '(silah) atmak'); **-GIDA-/KIDA-**: *Tofa. ba's-kıda* 'ayaklarla çiğnemek' (*ba's* 'basmak'); **-GUDA-/KUDA-**: *Tofa. bol-guda* 'farklı farklı yerlerde olmak' (*bol* 'olmak'); **-GADA-/KADA-**: *Tofa. i't-kede* 'sık sık itmek' (*i't* 'itmek'); **-IAIA-**: *Yak. teb-iele* 'tekmelemek' (*tep* 'tepmek'); **-AIAA-**: *Yak. birağ-ala* 'atıvermek' (*birağ* 'atmak, bırakmak'); **-IA-**: *Şor. şık-la* ~ *şık-kıla* (*şık* 'çıkmaq'), *sök-le* ~ *sök-kile* (*sök* 'sövmek'), *Tofa. çoru-la* 'bir süre gezmek, biraz yürümek' (*çoruu* 'yürümek'); **-DA-**: *Tofa. ka'k-ta* 'bir yere hızlı hızlı ve birçok defa vurmak, batırmak' (*ka'k* 'vurmak'), *Tofa. so'k-ta* 'bir yere sık sık vurmak' (*so'k* 'vurmak').

Bulgar grubu: -GAIA-/KAIA-: *Çuv. turt-kala* 'bazen çekmek, sık sık çekmek, çekip uzatmak' (*turt* 'çekmek'), *ëçle-kele* 'bir süre çalışmak' (*ëçle* 'işlemek, çalışmak'), *çap-kala* 'zaman zaman çapmak' (*çap* 'çapmak'); **-AIA-**: *ğav-ala* 'parçalamak, kazarak genişletmek' (*ğav* 'kazmak'), *häv-ala* 'kovalamak' (*xu* 'kovmak'); **-IA-**: *itle* ~ *iltele* 'dinlemek' (*ilt* 'duymak') vb.

Lehçeler arasında ortak fiil tabanlarının bazen birbirinden farklı varyantları aldığı görülür: *Türk. ov-ala* 'ovalamak' ~ *Azer. ov-hala* 'ovalamak' (Şiraliyev ve Sevortyan 1971: 97), *Türkm. ov-kala* 'ovalamak'; *Çuv. pëx-kala* 'ara sıra bakmak' (*pëx* 'bakmak') ~ *Tofa. ba'k-kıla* 'birkaç defa göz atmak' ~ *Kırg. bak-ala* 'gözlemek; gözetlemek' ~ *Karay. bag'in-g'ala* 'bakınmak, göz gezdirmek'; *Özb. dürt-kile* 'dürtelemek' ~ *Türkm. dürt-küle* 'dürtelemek' ~ *Türk. dürt-ele* 'dürtelemek'; *Tat. at-kala* 'at' 'atmak' fiilinin sıklık biçimi ~ *Hak. at-xla* 'zaman zaman (silah) atmak, beraber (silah) atmak' (*at* '(silah) atmak'); *Tat. bar-gala* 'bar' 'varmak' fiilinin sıklık biçimi ~ *Başk. bar-ğıla* 'yavaş yavaş git'; *Tat. bas-kala* 'bas' 'basmak' fiilinin sıklık biçimi ~ *Tofa. ba's-kıda* 'ayaklarla çiğnemek' (*ba's* 'basmak'); *Tat. tart-kala* 'söküp toplamak; öteye beriye çekiştirmek' ~ *Sarı Uyg. azağın tart-kıla* '(ayaklarıyla) ezmek' (Malov 1957: 183) vb.

Bazen bir lehçenin kendi içinde de bir fiil tabanının ekin farklı varyantlarını alabildiği görülür: *Kırg. bak-ala* 'gözlemek; gözetlemek' (KRS I, 100) ~ *bak-ıla* (KRS I, 101) (*bak-ala*'dan) ~ *baş+bak-ta*⁸ 'göz atmak, bakıvermek, gözetlemek' (*bak* 'bakmak' [KRS I, 99]); *Şor. şık-la* ~ *şık-kıla* (*şık* 'çıkmaq'); *Karay. bas-kala* ~ *bas-xala* 'çiğnemek' vb.

Bazı lehçelerde ek, üzerine çatı eklerini alabilir: *Çuv. çapkalan* 'parçalanmak' (Aşmarin 1898: 292); *Sarı Uyg. kulalastır* 'başkalarından birşeyler istemek' (Malov 1957: 183). Anlamı güçlendirmek amacıyla ek birden fazla tekrar edilebilir ve bazen anlamın güçlendirilmesinde çatı ekleri de görev alabilir: *Çuv. tartkalağala*,

⁸ Kırgız Türkçesinde, *başbak* (<*baş+bak*-) 'kolayca başını uzatmak' (KRS I: 120) fiiline -*DA*- fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen *başbakta* (<*baş+bak-ta*-) 'göz atmak, bakıvermek, gözetlemek' (KRS I: 120) fiili, Koroğlu destanının Özbek varyantında birçok defa *bâşmâqlâ* 'gözetlemek' biçiminde geçer (ÇELİKBAŞ: 2000: 517).

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE BİR TEKRAR FİİLİ YAPMA EKİ: -GILA- / -KILA-

çapkalankala- (Levitskaya 1976: 55); *Başk.* : *al-* ‘almak’ - *al-ğıla-* ‘sık sık almak’ - *al-ğıla-ştır-* ‘daha sık almak’ - *al-ğıla-ştır-ğıla-* ‘daha da sık almak’. (Dmitriyev 1948: 185) vb.

4. -GILA / -KILA Ekinin Anlam Özellikleri

Ekin fiile kattığı anlam konusundaki görüşler temel olarak ekin harekete tekrar anlamı kattığı yönündedir (Tenişev 1988: 439; Aşmarin 1898: 292; Banguoğlu 1956: 111; Dmitriyev 1948: 185; Korkmaz 2003: 125; Kudaybergenov 1980: 290; Levitskaya: 55; Malov 1957: 183; Musayev, 48-49; Öner 1998: 103-104; Şoabdurahmonov: 1980; Yuldaşev 1958: 79). Değişik gramer ve sözlüklerde hem yapılan açıklama ve tanımlamalar hem de geldiği fiil tabanlarının kazandığı anlam incelikleri göz önünde bulundurularak ekin anlam özellikleri şu şekilde sistemleştirilebilir: 1. Hareketin art arda tekrarı (Kudaybergenov 1980: 290; Şoabdurahmonov: 1980; Poppe 1963: 100): *Şor. uzu-ğıla-* ‘tekrar tekrar uyumak’, ‘birçok defa uyumak’; *Kırg. cul-gula-* ‘tekrar tekrar yolmak’; *Karav. sat-kala-* ‘defalarca satmak’ vb.; 2. Hareketin arada bir gerçekleştirilmesi (Tenişev: 1988: 439; Musayev, 48-49): *Çuv. vula-kala-* ‘ara sıra okumak’ (vula- ‘okumak’); *Başk. yutker-gele-* ‘arada bir hafif hafif öksürmek’ (*yutker-* ‘öksürmek’); *Hak. kör-gle-* ‘arada bir bakmak, beraber bakmak’ (*kör-* ‘bakmak’); *Şor. çör-gile-* ‘zaman zaman yürümek’, *Tat. boz-gala-* ‘(zaman zaman) bozmak’ vb.; 3. Hareket yönündeki düzensizlik (Aşmarin 1898: 292): *Çuv. hāv-ala-* ‘kovalamak’ (*xu-* ‘kovmak’); *Baş. kiç-kele-* ‘(parçalara ayırarak) kesmek’; Azer. *çap-ala-* ‘çırpınmak’ (Şiraliyev ve Sevortyan 1971: 97) vb.; 4. Harekette artma veya azalma (Aşmarin 1898: 292; Dmitriyev 1948: 185; Levitskaya: 55): *Başk. bar-ğıla-* ‘yavaş yavaş git’ (*bar-* ‘gitmek’) vb.; 5. Hareketin belirli bir süre için gerçekleştirilmesi (Poppe 1963: 100): *Çuv. eşle-kele-* ‘bir süre çalışmak’ (*eşle-* ‘işlemek, çalışmak’) vb.; 6. Harekete herhangi bir anlam inceliğinin katılmaması: *Sarı Uyg. ter-gel’e-* ‘toplamak: örneğin, yaktıktan sonra ölünün kemiklerini toplamak’ (Malov 1957: 183); *Şor. ös-kle ~ ös-kile-* (*ös-* ‘büyümek’) vb.

5. Sonuç

Türk dilinde fiil tabanlarına gelerek onlardan tekrar fiilleri yapan değişik morfeimler ve morfeim birlikleri vardır. Bunlardan biri -GILA- / -KILA- ekidir. Ek, -GI isim-fiil yapma eki ve +IA- isimden fiil yapma ekinden oluşan birleşik bir ektir. Fiilin, tekrar fiili anlamı kazanmasında harekete süreç anlamı katan -GI isim-fiil yapma eki önemli bir rol oynar. Çağdaş Türk lehçelerinde -GILA- / -KILA- ekinin birçok allamorf ve fonomorfemi mevcuttur. Ekin birinci morfeminin, fiilden isim yapma eki -GI, -GA ekleri ve fiilden fiil yapma eki -GA- ekiyle, ikinci morfeminin ise fiilden fiil yapan -IA- ekiyle dış benzerliği dikkat çekicidir.

Geldiği her bir fiil tabanı temel alınarak her bir lehçenin kendi içinde, lehçeler arasında ve Altay dilleri arasında ek üzerinde yapılacak araştırma çalışmaları bizi kesin bir sonuca götürebilecektir.

Kısaltmalar

a. Kelime ve İşaret Kısaltmaları

Azer.: Azerbaycan Türkçesi.

Başk. : Başkurt Türkçesi.

bk.: bakınız.

Çuv.: Çuvaş Türkçesi.

Hak. : Hakas Türkçesi.

Karay.: Karay Türkçesi.

Kırg.: Kırgız Türkçesi.

krş.: karşılaştırmız.

Özb.: Özbek Türkçesi.

Sarı Uyg.: Sarı Uygur Türkçesi.

Şor.: Şor Türkçesi.

Tat. : Tatar Türkçesi.

Tat.: Tatar Türkçesi.

Tofa.: Tofalar Türkçesi.

Türk. : Türkiye Türkçesi.

Türkm.: Türkmen Türkçesi.

Uyg. : Yeni Uygur Türkçesi.

vb. : ve benzerleri.

Yak. : Yakut Türkçesi.

< : bundan gelir.

= : bununla aynıdır.

b. Taranan Eser Kısaltmaları

ARS: Azerbaydjansko-Russkiy Slovar.

TRS: Türkmensko-Russkiy Slovar.

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

KRS I, II: Kırgızsko-Russkiy Slovar I, II.

ÖTİL I, II: Özbek Tilining İzohli Lugati I, II.

STLY: Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık, Leksikologaya, Fonetika, Morfologiya.

KAYNAKLAR

ABDUVALİYEV, İ., (2003), *Kırgız Tili*, JÇK, Bişkek: Ayat.

AŞMARIN, N. İ., (1898), *Materialı dlya İzsledovaniya Çuvaşskago Yazıka*, Kazan: Tipoligrafıya İmperatorskago Universiteta.

Azerbaycanca-Rusca Luget, (1941), (Editör: H. Hüseyinov), Baki: SSRİ Elmdar Akademiyası Azerbaycan Filialının Neşriyatı.

BALAKAYEV M., KORDABAYEV T., HASENOVA A., ISKAKOV A., (1967), *Kazak Tilinin Grammatikası I, Morfologiya*, Almatı: Ğılım.

BANGUOĞLU, T., (1956), “Türkçede Tekerrür Fiilleri”, *TDAY Belleten*, Ankara: TDK.

BASKAKOV, N. A., (1972), *Severne Dialekti Altayskogo /Oyrotskogo/Yazıka, Dialekt Kumandintsev /Kumandı-Kiji/, Grammatičeskiy Oçerk, Teksti, Perevodı i Slovar*, Moskva: İzdatel'stvo Nauka.

BASKAKOV, N. A., (1978), “Mexanizm Agglyutinatsii i Protsessi Grammatikalizatsii Samostoyatel'nix Slov v Tyurkskix Yazıkax” *Voprosı Yazıkoznaniya*, 1978, No: 6, Moskva: İzdatel'stvo Nauka.

BASKAKOV, N. A.; XAMZAYEV, M. Ya. Ve ÇARIYAROV, B., (1970), *Grammatika Turkmenskogo Yazıka, ç. I, Fonetika i Morfologiya*, Aşhabad: İzdatel'stvo İlim.

BASKAKOV, N.A., İNKİJEKOVA-GREKUL, (1953), *Xakassko-Russkiy Slovar, Xakasskiy Yazık (Fonetičeskaya Struktura, Slovarnıy Sostav i Grammatičeskiy Stroy)*, Moskva: Gosudartstvennoye İzdatel'stvo İnostrannıx i Natsional'nıx Slovarey.

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE BİR TEKRAR FİİLİ YAPMA EKİ: -GILA- / -KILA-

- Başkirsko-Russkiy Slovar'*, (1958), (Hazırlayanlar: K. Z. Axmerov, T. G. Baişev, A. M. Bikmurzin, U. M. Kayumova, B. C. Sayargaleyev, R. N. Telegulova), Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo İnostrannix i Natsionalnix Slovaryey.
- BÖHTLİNGK, O., (1851), *Über die Sprache der Jakuten, 1. Teil: Einleitung, Jakutischer Text, Jakutische Grammatik*, St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- BROCKELMANN, C., (1954), *Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatursprachen Mittelasiens*, Leiden: E. J. Brill.
- CLAUSON, Gerard., (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press, Ely House.
- ÇELİKBAŞ, A., (2000), *Göroğlinin Tugilişi Destanı-Özbek Varyantı (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Ek)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çuvaşsko-Russkiy i Russko-Çuvaşkiy Slovar'*, (2003), (Hazırlayanlar: M. İ. Skortsov, A. V. Skortsova), Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- DIRENKOVA, N.P., (1941), *Grammatika Şorskogo Yazıka*. İzdatel'stva Akademii Nauk SSSR: Moskva-Leningrad.
- DIRENKOVA, N.P., (1963), "Tofalarskiy Yazık", *Tyurkologičeskie İssledovaniya*, Moskva-Leningrad: İzdatel'stva Akademii Nauk SSSR.
- DMİTRİYEVA N. K., (1948), *Grammatika Başkirkogo Yazıka*, Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo AN SSSR.
- ECKMANN J., (1988), *Çağatayca El Kitabı* (Çev.: Günay Karaağaç), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 3412.
- ERGİN, M., (1984), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- FEDETOV, M. R., (1996) *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka, Tom II*, Çeboksarı: Çuvaşkiy Gosudarstvenniy Institut Gumanitarnix Nauk.
- GABAIN, A. Von., (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları: 332.
- HACİEMİNOĞLU, N., (1991), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HAMZAYEV, M. Ya., (1962), *Slovar' Turkmenskogo Yazıka*, Aşabad: İzdatel'stvo Akademii Nauk Turkmenskoy SSR.
- İLKER, A., (1997), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: TDK Yayınları, 679.
- Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar'*, (1974), (Hazırlayanlar: N. A. Baskakov, A. Dubinskiy, A. Zayonçkovskiy, V. Zayonçkovskiy, R. M. İjbulatova, X. F. İsxakova, K. Musayev, S. Ş. Şapşal), Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- KARAMANLIOĞLU, A. F., (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 579.
- KONONOV, A. N., (1956), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo AN SSSR.
- KORKİNA E.İ. ve UBRYATOVA E.İ., (1982), *Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- KORKMAZ, Zeynep, (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK.
- KORMUŞIN, İ. V., (1978), "Kauzativnie Formı Glagola v Altayskix Yazıkax". *Oçerki Sravnitel'noy Morfoloğii Altayskix Yazıkov*, Leningrad: Nauka.
- KOTWICZ, W. (Котвич, В.), (1962), *İssledovaniya po Altayskim Yazıkam* (Çeviren: A. İ. Tolkaçev), Moskva: İzdatel'stvo İnostrannoy Literaturı.
- KUDAYBERGENOV, S., TURSUNOV, A. ve SIDIKOV C., (1980), *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası, I. Bölüm, Fonetika cana Morfoloğiya*, İlim Basması: Frunze.
- LEVİTSKAYA, L. S., (1976), *İstoriçeskaya Morfoloğiya Çuvaşskogo Yazıka*, Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- MALOV, S. Ye., (1957), *Yazık Jeltux Uygurov, Slovar i Grammatika*, Alma-Ata İzdatel'stvo Akademi Nauk Kazaxskoy SSR.

- MUSAYEV, Kenesbay., (1976), *Kratkiy Grammatičeskij Očerak Karaimskogo Yazıka*, Leningrad: İzdatel'stvo Nauka.
- ÖNER, M., (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbek Tilinin İzahlı Luğati I, II**, (1981), (Editör: Z. M. Ma'rufov), Moskva: Rus Tili Naşriyoti.
- POPPE, N., (1963), *Tatar Manual, Descriptive Grammar and Texts with A Tatar-English Glossary*, Bloomington: Indiana University Publications.
- RAGİMOV, M. Ş.; Aslanov, V.İ., (1964), "E. V. Sevortyan. Affiksı Glagoloobrazovaniya v Azerbaydjanskom Yazıke". *Voprosı Yazıkozmaniya*, No: 3, Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- RASSADİN, V. İ., (1978), *Morfologiya Tofalarskogo Yazıka V Sravnitel'nom Osveşçenii*, Moskva İzdatel'stvo Nauka.
- Rassadin, V. İ., (2005), *Tofalarsko-Russkiy i Russko-Tofalarskiy Slovar'*, Sankt-Peterburg: İzdatel'stvo Drofa.
- Heyet, (1969), *Sovremenniy Tatarskiy Literaturıy Yazık, Leksikologiya, Fonetika, Morfologiya*, Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk.
- SEVORTYAN, E. V., (1962), *Affiksı Glagoloobrazovaniya v Azerbaydjanskom Yazıke (Opit Sravnitel'nogo İssledovaniya)*, Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnyı Literaturı.
- ŞİRALİYEV, M. Ş., SEVORTYAN E. V., (1971), *Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka*, Baku: İzdatel'stvo Elm.
- ŞOABDURAHMONOV, Ş., ASQAROVA M. ve diğeri, (1980), *Hozirgi Ozbek Adabiy Tili, I, Qism*, Taşkent: Oqıtuvçı.
- TALİPOV T., (1988), "Ob Odnoy Tendentsii Strukturno-Fonetičeskogo Razvitiya Drevnetyurkskogo Pokazatelya İmeni Deystiva na -ıg v İstorii Tyurkskix Yazıkov[1]". *Sovetskaya Tyurkologiya* No: 5, Baku: AN SSSR-AN ASSR.
- Tatarsko-Russkiy Slovar*, (1961), (Editörler: G. S. Emirov, A. Ş. Esedullin, U. Ş. Bayçura, Ş. S. Hanbikova), Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- TEKİN, Talat, (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TENİŞEV, E. R., (1988), *Sravnitel'no-İstoričeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov, Morfologiya*, Moskva: Nauka.
- USEEV, Nurdin, (2009), *Yenisey Yazıtlarının Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygur Tilinin İzahlı Luğiti**, (1990), (Hazırlayanlar: YAKUB, Abliz; ĞEYURANİ, Ğenizat vd.), Ürümçi: Şıncağ Heliq Neşriyati.
- YUDAHİN, K. K., (1985), *Kırgızsko-Russkiy Slovar I, II*, Frunze: Glavnaya Redaktsiya Kırgızskoy Sovetskoy Entsiklopedii.
- YULDAŞEV, A. A., (1958), *Sistema Slovoobrazovaniya i Spryajenie Glagola v Başkirskom Yazıke*, Moskva: İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR.
- YULDAŞEV, A. A., (1981), *Grammatika Sovremennogo Başkirskogo Literaturınoy Yazıka*, Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- ZEYNALOV, F., (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli), İstanbul: Cem Yayınevi.